

О. М. Мартинова,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЇ «ПОРУШЕННЯ АКТУ КОМУНІКАЦІЇ» (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ)

У статті визначаються лінгвопрагматичні засади моделювання ситуації «порушення акту комунікації» на матеріалі англomовної прози. Конфліктна ситуація як один із можливих проявів порушення акту комунікації супроводжується відхиленням від семантичної та структурної цілісності діалогу, що спричинено бажанням одного з комунікантів захопити мовленнєвий простір.

Ключові слова: комунікативний процес, моделювання, порушення акту комунікації, комунікативний акт, комунікативна ситуація.

В статье определяются лингвопрагматические основы моделирования ситуации «нарушения акта коммуникации» на материале англоязычной прозы. Конфликтная ситуация как один из возможных способов проявления нарушения акта коммуникации сопровождается отклонением от семантической и структурной целостности диалога, что вызвано желанием одного из коммуникантов захватить речевое пространство.

Ключевые слова: коммуникативный процесс, моделирование, нарушение акта коммуникации, коммуникативный акт, коммуникативная ситуация.

The article defines linguistic and pragmatic principles of modeling the situation «violation of the communicative act» on the material of the English prose. Conflict situation as one of the possible manifestations of the violation of the communicative act is accompanied by a deviation from the dialogue semantic and structural integrity due to the desire of one of the communicants to seize speech space.

Key words: communicative process, modeling, violation of the communicative act, communicative act, communicative situation.

Моделювання та аналіз комунікативного процесу, спрямованість на вивчення соціокультурних та когнітивно-психологічних аспектів знаходяться у фокусі уваги сучасної лінгвопрагматики [2; 3; 5; 11; 16; 17]. **Актуальність** дослідження зумовлена необхідністю вивчення лінгвопрагматичних чинників, які сприяють моделюванню комунікативного процесу в різних формах його прояву на матеріалі художніх текстів, а також визначення моделювання як одного із інструментів відтворення дійсності. **Мета** статті – визначити лінгвопрагматичні засади моделювання ситуації порушення акту комунікації на матеріалі англomовної прози.

Сучасний підхід до вивчення мовних явищ передбачає аналіз не лише з позицій їх структурного складу, а також з позицій їх функціонування в художньому тексті з орієнтацією на вияв механізмів, пов'язаних з моделюванням комунікативних ситуацій та комунікативних стратегій автора [1]. За допомогою моделювання есплікується загальний аспект пізнавального процесу. Пізнати об'єкт означає змоделювати його [12]. Модель передбачає реалізацію усіх можливих комунікативних проявів у прагматичному аспекті. Системна методологія як сукупність зв'язаних між собою методів вивчення реляційних властивостей різних класів систем та вирішення системних проблем [9: 64] є своєрідним інструментом для дослідження комунікативного процесу. Єдність системно-структурного та функціонального підходів до мови може забезпечити її опис як знаряддя породження мовлення [19: 9]. У сучасній мовознавчій теорії під моделлю розуміють узагальнену та формалізовану структуру або процес, так і спосіб опису «механізму» мови. Мовною моделлю дискурсивного процесу вважається схема конструювання мовних елементів як аналогу реально існуючого об'єкту, а системне моделювання – це упорядкування виділених елементів, вияв їх кореляційних ознак з метою дослідження процесу та екстраполяція результатів на реально функціонуючий «оригінал» [13].

Методика моделювання стала найприйнятнішою для вивчення системно-функційної сутності мультимодального художнього мовомислення як органічно впорядкованого цілого, яке будується за творчою нормою психоінтелектуального і діяльнісного означення і не є тотожним ані людині як суб'єкту, ані дійсності як об'єкту інтерпретації, оскільки закономірності та структури об'єктно-суб'єктного буття відбиваються відповідно трансформуючись, у моделюванні їх культурно і мовно опосередкованих аналогів [6, с. 19]. Мовлення може існувати дійсно лише у формі конкретних висловлювань мовців, суб'єктів мовлення. Мовлення завжди має форму висловлювання, яке належить певному мовленнєвому суб'єкту, і поза цією формою існувати не може. Висловлювання відрізняються своїм об'ємом, змістом, композиційною побудовою, проте вони як одиниці мовленнєвого спілкування мають загальні структурні особливості та чіткі межі [4, с. 170]. Межі конкретного висловлювання визначаються зміною мовців. Оскільки мовленнєве спілкування – це «обмін думками» у всіх сферах людської діяльності, то будь-яке висловлювання – від короткої репліки побутового діалогу і до великого роману – має абсолютний початок і абсолютний кінець. Отже, висловлювання – це не умовна одиниця, а одиниця реальна, яка чітко обмежена зміною мовленнєвих суб'єктів, що закінчується передачею слова іншому [4, с. 170].

Комунікативна ситуація містить формально-семіотичний, когнітивно-інтерпретаційний, соціально-інтерактивний рівні і розподіляється на окремі фрагменти, одиниці комунікації – комунікативні акти [15, с. 39]. Термін «комунікативна ситуація» можна використовувати у широкому значенні як «системотворчий фактор, умову, що уможливорює виникнення діалогічних відношень» [7, с. 85]. У більш вузькому значенні комунікативна ситуація може бути визначена як референтна ситуація, що складається з рамкової (зовнішньої) та внутрішньої частин комунікації [10].

Мінімальною одиницею лінгвопрагматичного аналізу є комунікативний акт, який характеризується семантичною завершеністю. Кожне висловлювання має інтенціональну основу, тобто реалізує певний комунікативний намір. Ситуаційні складники лежать в основі категоризації фрагменту світу і визначають вербальні характеристики мовлення [8, с. 43]. Ці складники є універсальними для будь-якого типу комунікативної ситуації й складаються з компонентів [18, с. 149]. У комунікативній ситуації сторони представлені комунікантами, які мають соціальні, психологічні, комунікативно-позиційні характеристики, які разом репрезентують їх комунікативний статус [14, с. 41].

Те, що зазвичай спричинює труднощі у спілкуванні, і нерідко призводить до комунікативних невдач, зокрема, омонімія, є авторською вдачею. Оскільки ефект мовної гри, побудований на омонімії слів, є ефективним засобом впливу на читача та моделювання певної комунікативної ситуації, зокрема ситуації примирення. Розглянемо приклад комунікативної ситуації з твору П. Вудхауза «Любов на фоні кур». Професор був дуже розглючений на юнака, який освідчився його доньці, і незважаючи на всілякі благання та вибачення, професор був непохитний. Але одна ситуація змінила все. Професор полюбляв грати в гольф, і кожний сезон робив все для того, щоб бути переможцем, але знаходився хтось, хто перемагав його. На цей раз супротивником професора був залицяльник його дочки. Останній вирішив скористатися ситуацією і підіграти професору, щоб той виграв, але в обмін на згоду його одруження на дочці:

«Professor,» I said.

«Go on,» he repeated.

«That looks a simple shot,» I said, eyeing him steadily, «but I might miss it.»

He started.

«And then you would win the Championship.»

He dabbed at his forehead with a wet ball of a handkerchief.

«It would be very pleasant for you after getting so near it the last two years.»

«Go on,» he said for the third time. But there was a note of hesitation in his voice.

«Sudden joy,» I said, «would almost certainly make me miss it.»

We looked at each other. He had the golf fever in his eyes.

«If,» I said slowly, lifting my putter, «you were to give your consent to my marriage with Phyllis—»

He looked from me to the ball, from the ball to me, and back to the ball. It was very, very near the hole.

«Why not?» I said.

He looked up, and burst into a roar of laughter.

«You young devil,» said he, smiting his thigh, «you young devil, you've beaten me.»

«On the contrary,» I said, «you have beaten me» [Wodehouse P. G. Love Among the Chickens].

Гра слів побудована на омонімії лексеми *to beat – to get the most points, votes etc in a game, race, or competition [= defeat]* [21]. У висловлюванні *«You young devil,» said he, smiting his thigh, «you young devil, you've beaten me»* реалізується значення, що юнак отримав перемогу у тому сенсі, що він погоджується на його одруження з донькою, а у висловлюванні *«On the contrary,» I said, «you have beaten me»* актуалізується словникове значення зазначеної лексеми – отримати перемогу у грі, змаганні.

Певні перешкоди в успішному протіканні комунікативної взаємодії створює використання малознайомих слів, аббревіатур:

«I have bought a shilling book called 'Fowls and All About Them,' and this week's copy of C.A.C.»

«C.A.C.?»

«Chiefly About Chickens. It's a paper, you know. But it's all rather hard to understand. You see, we... but here is Stanley. He will explain the whole thing» [20].

Так, непорозуміння знімається після пояснення аббревіатури *C.A.C. – Chiefly About Chickens*.

Ситуації порушення акту комунікації мають різні форми прояву, в одних випадках це приводить до створення комічної ситуації, а в інших – до конфлікту. Конфліктна ситуація характеризується захопленням мовленнєвого простору:

«The water is delightfully warm,» I said.

«Oh, it's you!» said the professor

...

«You are swimming splendidly this morning,» I went on perseveringly, feeling that an ounce of flattery is worth a pound of rhetoric. «If,» I added, «you will allow me to say so.»

«I will not!» he snapped. «I—» here a small wave, noticing that his mouth was open, stepped in. «I wish,» he resumed warmly, «as I said in me letter, to have nothing to do with you. I consider that ye've behaved in a manner that can only be described as abominable, and I will thank you to leave me alone.»

«But allow me—»

«I will not allow ye, sir. I will allow ye nothing. Is it not enough to make me the laughing-stock, the butt, sir, of this town, without pursuing me in this way when I wish to enjoy a quiet swim?»

...

«Go to the devil!» said the professor. «I wish to have nothing to do with either of you. I should be glad if you would cease this persecution. Persecution, sir!»

...

«But, professor,» I said, «one moment.»

«Go away, sir! I have nothing to say to you» [20].

Перехоплення мовленнєвої ініціативи вербалізовано через структурні (*I will not...*) та смислові (*Go to the devil!*...) порушення діалогічного процесу. Перебивання, перехоплення мовленнєвого ходу спрямовані на отримання комунікативної переваги.

Засобами порушення структурно-смислової цілісності діалогу є низка питальних речень:

«Miss Derrick,» I said.

She half turned her head.

«Yes.»

«Why won't you speak to me?» I said.

«I don't understand you.»

«Why won't you speak to me?»

«I think you know, Mr. Garnet.»

«It is because of that boat accident?»

«Accident!»

«Episode,» I amended.

She went on painting in silence. From where I stood I could see her profile. Her chin was tilted. Her expression was determined.

«Is it?» I said.

«Need we discuss it?»

«Not if you do not wish it.»

I paused [20].

Таким чином, моделювання комунікативної ситуації порушення акту комунікації найбільш вдалим способом можна зробити з позицій лінгвістичної прагматики. Такий підхід дозволяє залучити до аналізу мовленнєву діяльність учасників діалогу, їх інтенції та засоби реалізації комунікативного наміру. Порушення акту комунікації може мати різні вияви – створення ефекту комічного, в результаті якого жоден з комунікантів не отримує комунікативної шкоди, з одного боку, та призвести до конфліктної ситуації, – з іншого. Семантична та структурна цілісність діалогу порушується через бажання одного з комунікантів захопити мовленнєвий простір. Перспектива нашого дослідження вбачається в аналізі лінгвокогнітивних чинників ситуації «порушення акту комунікації».

Література:

1. Асланова А. А. Коммуникативные стратегии автора в постмодернистском художественном дискурсе (на материале произведений айрис мердок) / А. А. Асланова: Автореферат диссертации ... кандидата филологических наук: 10.02.19 – теория языка; ФГАОУ ВПО «Южный федеральный университет». – Ростов-на-Дону, 2013. – 22 с.
2. Афанасьева Л. А. Организация интеракций с наличием угрозы негативного коммуникативного результата (на материале английского языка) / Л. А. Афанасьева // Автореферат диссертации ... кандидата филологических наук: 10.02.04 – германские языки. – Воронеж, 2005. – 23 с.
3. Афанасьева Л. А. К вопросу изучения успеха/неуспеха коммуникации в рамках прототипических когнитивных схем коммуникативной ситуации / Л. А. Афанасьева // Языковая картина мира: программа и резюме докл. междунар. конф. – Шяуляй, 2004. – С. 43-45.
4. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров [Текст] / М. М. Бахтин // Собр. соч. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5: Работы 1940-1960 гг. – С. 159-206.
5. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
6. Бехта І. А. Чи потрібно моделювати художню дійсність? / І. А. Бехта // П'ятий міжнародний науковий форум. Сучасна англїстика і романїстика: перший рубіж нового тисячоліття. Тези доповідей / За ред. В. О. Самохіної. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 19-21.
7. Васильева И. И. О значении идеи М. М. Бахтина о диалоге и диалогических отношениях для психологии общения / И. И. Васильева // Психологические исследования общения. – М. : Наука, 1985. – С. 81-94.
8. Земская Е.А. Язык как деятельность. Морфема. Слово. Речь / Е. А. Земская. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 688 с.
9. Клир Дж. Наука о системах: новое измерение науки / Дж. Клир // Ежегодник. Системные исследования. – М. : Наука., 1983. – С 61-85.
10. Кирилкова А. А. Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности комплексов прямой и авторской речи в художественном тексте (на материале современного английского языка) [Рукопись] : дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / А. А. Кирилкова; Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. – К., 1991. – 195 с.
11. Кукушкина О. В. Речевые неудачи как продукт речемыслительной деятельности // Автореферат диссертации ... доктора филологических наук. – 10.02.01 – русский язык; Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. – Москва, 1998. – 52 с.
12. Новик Б. И. Вопросы стиля мышления в естествознании / Б. И. Новик. – М. : Политиздат, 1975. – 37 с.
13. Олешков М. Ю. Моделирование коммуникативного процесса: монографія / М. Ю. Олешков. – Нижний Тагил : Нижнетагильская гос. соц.-пед. академия, 2006. – 336 с.
14. Почепцов О. Г. Комунікативний статус як параметр мовленнєвої взаємодії / О. Г. Почепцов // Мовознавство. – 1989. – № 4. – С. 40-45.
15. Семенюк І.С. Відтворення концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ у сучасній американській художній прозі та газетній публіцистиці: лінгвокогнітивний аспект / І. С. Семенюк: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 256 с.

16. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Л. Л. Славова: автореф.... дис. канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови; Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000. – 18 с.
17. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 465 с.
18. Фролова І. Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі / І. Є. Фролова. – Харків: ХНУ імені В. Н. Карізіна, 2007. – 344 с.
19. Штеллинг Д. А. Грамматическая семантика. Фактор человека в языке/ Д. А.Штеллинг. – М. : МГИМО, ЧеРо, 1996. – 254 с.
20. Wodehouse P. G. Love among the Chickens [електронний ресурс] – режим доступу : [<http://www.publicbookshelf.com/historical/love-chickens/>].
21. http://www.ldoceonline.com/dictionary/beat_1.